

10. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2006. – 347, [1] с.
11. Сохань Г. С. Особливості асоціативно-образного мислення Михайла Коцюбинського – прозаїка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 “Укр. л-ра”. – Л. : [б. в.], 2006. – 20 с.
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Краса і секрети творчості. – К. : Мистецтво, 1980. – С. 349–360.
13. Черемшина М. Новели ; Посвяти Василеві Стефанику ; Ранні твори; Переклади ; Літературно-критичні виступи ; Спогади ; Автобіографія ; Листи / М. Черемшина. – К. : Наук. думка, 1987. – 444 с.
14. Mallarmé St. La pipe / St. Mallarmé. – Режим доступу : <http://mallarmé.free.fr/oeuvres/pipe.htm>

УДК 82.09

Віра Боднар

ІВАН ФРАНКО Й ЕМІЛЬ ЕННЕКЕН У КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРИТИЧНИХ ТЕОРІЙ

Статтю присвячено розкриттю процесу становлення ідей рецептивної естетики й поетики у творчості Івана Франка та впливу теорії естопсихології Еміля Еннекена на її формування. Метою дослідження є аналіз типологічної суголосності естетично-поетикальної концепції І. Франка з науковими пропозиціями тодішніх учених з інших країн, окреслено міру її об'єктивної присутності в сучасній філологічній науці.

Ключові слова: естетика, рецептивна естетика, рецептивна поетика, реципієнт, текст.

Боднар Вера. Иван Франко и Эмиль Эннекен в контексте западноевропейских критических теорий. Стаття посвящена раскрытию процесса становления идей рецептивной эстетики и поэтики в творчестве Ивана Франко и влияния теории эстопсихологии Эмиля Эннекена на ее формирование. Целью исследования является рассмотрение типологической созвучности эстетико-поетикальной концепции И. Франко с научными предложениями тогдашних ученых из других стран, очерчена мера ее объективного присутствия в современной филологической науке.

Ключевые слова: эстетика, рецептивная эстетика, рецептивная поэтика, реципиент, текст.

Bodnar Vira. Ivan Franco and Emil Enneken in Context of Western European Critical Theories. The article is devoted to the problem of development of

ideas of receptive aesthetics and poetics in the Ivan Franko's creativity and influence on theory aesthetics and psychologyc of Emil Enneken and into its forming. The aim of the research as typological resemblance of his aesthetic and poetic concepts with scientific investigation of foreign scientists from abroad; measure of it subjective presence in modern philological science is overlined.

Key words: aesthetic, receptive aesthetic, receptive poetic, recipientis, text.

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес становлення ідей рецептивної естетики відбувся у ХХ ст., однак ніхто не може обминути естопсихології як спроби своєрідного синтезу в погляді на рецептивно-функціональні аспекти мистецтва, структури художніх творів. Був це один із імпульсів, який ще у 80-х рр. ХІХ ст. спонукав до переакцентації популярної тоді концепції І. Тена. Із цього приводу С. Скварчинська писала про засновника естопсихології Е. Еннекена, що він розвинув теорію середовища в іншому напрямі, по суті, “виступив проти теорії середовища Тена” [9, 112], звернувши увагу на те, як митці своїми творами впливають на публіку й перетворюють середовище, що їх сформувало, власне, творять нове середовище. Такий погляд істотно змінював літературознавчу методологію, тому що літературний твір почав цікавити дослідників з огляду рецепції, унаслідок чого особливої ваги набувала його “феноменологічна форма у свідомості сприймача” [9, 200]. Як скаже пізніше М. Гловінський, “визнання за проблемою сприймача центральної позиції і в теорії літературного твору, і в теорії історико-літературного процесу перебудовує проблематику літературознавчих досліджень, дає змогу розглядати її в новій перспективі, переформовує традиційні концепції” [7, 385], не відкидаючи їх цілковито. Цей же дослідник у новій праці “Ekspresja i empatia. Studia o mlodopolskiej krytyce literackiej” (1997), простежуючи структуру й особливості літературно-критичного дискурсу із сучасних позицій, ретроспективно враховує те, як у польській літературній критиці уявлювалося, увиразнювалося, кристалізувалося те, що пізніше в 70–80-х рр. ХХ ст. увійде у зміст й обсяг поняття дискурсу, розробленого французькими гуманітаріями. Однак ні в синтезованій праці з історії літературознавчої методології С. Скварчинської [9, 392], ні в хронологічній таблиці історії світової науки про літературу Г. Маркевича [5, 406] немає жодної згадки про праці українських філологів (у тому числі І. Франка). Тому завдання цієї статті – показати суголосність тих ідей І. Франка, які типологічно перегукуються з певними тезами есто-

психології Е. Еннекена, що, у свою чергу, знайшли далекий відгомін у сучасній рецептивній естетиці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Творчість французького публіциста й теоретика мистецтва Еміля Еннекена, яка свого часу набула європейського розголосу, уже розглядала українські франкознавці, зокрема І. І. Дорошенко. Дослідник у своїй монографії [1, 89, 92] і статті [2, 26, 38], констатує, що І. Франко ніде не цитував праць Е. Еннекена й не згадував його прізвища, хоча, як і він, оперував терміном “наукова критика”, зробив категоричний висновок: “Франко не міг опиратися на жодну з численних західноєвропейських критичних теорій, у тому числі й на естопсихологію... тому, що спільною вадю цих теорій була відірваність від життя, цілковите нерозуміння або ж ігнорування законів суспільного розвитку, намагання перетворити літературну критику на “річ у собі”, на якийсь особливий вид художньої творчості...” [1, 30]. Намагання відгородити І. Франка від західноєвропейської думки, яка, мовляв, “відображала безсилля буржуазної ідеології в літературознавстві” [2, 92], було не тільки даниною І. І. Дорошенка своєму часові, а й абсолютизацією генетичного підходу до літератури при нехтуванні функціонально-естетичним. У цьому переконує зіставлення тодішніх інтерпретацій головної праці Е. Еннекена в польській і російській критиці, типологічні збіги думок Еннекена і Франка, на які не звернув уваги І. Дорошенко навіть через 70 років, а вони відповідають центральним тезам популярної тепер рецептивної естетики.

Праця Е. Еннекена “*La critique scientifique (Наукова критика)*” з’явилася друком у Парижі 1888 р. Тоді ж тридцятирічний автор несподівано загинув. Через два роки її перевидано у збірнику його праць “*Etudes de critique scientifique*”. У Росії про неї відразу відгукнувся К. Арсеньєв у “Вестнике Европы” (1888, кн. 11), який, попри зауваження, що авторові не вдалося побудувати стрункої системи “наукової критики”, визнавав: у книзі Еннекена є багато такого, що збуджує думку, “вимагає перегляду усталених понять, сприяє поглибленню і поширенню критичних прийомів” [2, 90]. Через два роки в тому ж журналі згадав Еннекена В. Спасович, твердячи, що накреслене французьким теоретиком розвинеться і дістане застосування в майбутньому. У варшавській “*Prawd’i*” 1890 р. книжку Еннекена обговорював Л. Винярський. 1892 р. вона перекладена російською і

польською мовами (Э. Геннекен. Опыт построения научной критики (Эстопсихология). СПб., 1892; E. Hennequin. *Zasady krytyki naukowej*. – Warszawa, 1892). Європейський контекст функціонування книги Е. Еннекена творили праці Ф. Ніцше “Der Fall Wagner” (1888), В. Шерера “Поетика” (1888), Ж. М. Гюйо “Мистецтво з точки зору соціології” (1889), Ф. Брунетьера “Еволюція ліричної поезії” (1892), Б. Кроче “Літературна критика” (1894), О. Потебні “Из лекций по теории словесности” (1894), Ж. Сантаяни “The Sense of Beauty” (1896), К. Бюхера “Праця і ритм” (1896) та ін.

І. Франко, як відомо, у той період у зв'язку з написанням докторської дисертації і захистом її у Відні, а відтак – із підготовкою до викладацької діяльності у Львові, ретельно осмислював методологічні проблеми літературознавства, укладав плани своїх викладів, списки власних наукових праць, розмірковував над методикою вивчення літератури в середніх школах і викладання її в університеті, над розмежуванням предмета й завдань естетики, поетики, історії літератури, літературної критики. Про це свідчать його праці “Задачі і метод історії літератури” (друкована 1891 р. і незакінчений її варіант “Метод і задача історії літератури”), “Мотиви для вияснення і умотивування... плану викладів історії літератури руської” (1894–1895). Кристалізацію і текстуальне оприлюднення цих роздумів прискорила його редакторська діяльність у часописах “Житє і слово”, “Літературно-науковий вісник”, для яких написано статтю “Слово про критику” (1896) і трактат “Із секретів поетичної творчості” (1898).

Усі ці праці мали конкретного адресата, чітко сформульовані мету й завдання, узагальнювали численні розвідки вчених Європи. Одні з них Франко докладно реферував (К. Шмідта), другі – схвально згадував (І. Тена), треті – різко критикував (Ж. Леметра, Ф. Брунетьера), а з більшістю конструктивно полемізував.

Публікації І. Франка мали не просто принагідний характер, хоча породжували їх конкретно-історичні ситуації, а спиралися на продумані й виношені ідеї, які співвідносилися з рухом сучасної йому естетичної думки й узагальнювали тодішню художню практику – насамперед особистий досвід та творчість українських письменників, особливості функціонування їх творів на політично розмежованих українських землях.

Письменник і науковець, журналіст, який писав кількома мовами для періодики різних країн, рецензент і хронікер – усе це одна лю-

дина, яка не тільки узагальнювала поширені тоді ідеї, а й уловлювала ті, що, як кажуть, носилися в повітрі, щойно зароджувалися в суспільній свідомості, відразу їх застосовуючи у власних аналізах і розбудовуваних концепціях. Так сталося з його поняттям літературної критики, яка за методом повинна бути науковою, залишаючись відмінною від історії літератури як науки.

Якщо взяти до уваги розвиток поглядів І. Франка на суть і завдання літературної критики, його термінологічні пошуки для оформлення своїх роздумів і донесення їх до читачів, то збіг терміносполук “наукова критика” в Еннекена і Франка з усією очевидністю увиразнює питання про неістотність впливу одного мислителя на іншого.

Так, праця Е. Еннекена “Наукова критика” з’явилася на десять років раніше, ніж трактат І. Франка, у якому вжито це означення щодо літературної критики. Справді, у писаннях І. Франка не знаходимо прізвища Еннекена, хоча М. Мочульський згадував пізніше, що мав із Франком розмову про нього [2, 91]. Але ж І. Франко ще 1878 р. написав польською мовою й опублікував велику статтю “Наука й її становище щодо працюючих класів”. Тоді ж обґрунтовував “науковий реалізм”. 1881 р. визначав естетику як “науку о хороших, особливо в штуці” [3, 57]. Про роль суспільного середовища, у якому зароджуються та функціонують психологія й естетика, що вивчають психічні процеси й естетичні смаки (уподобання), Франко мав ґрунтовні уявлення. Взаємодію соціальних, психологічних та естетичних факторів він не раз ураховував у різних статтях, писаних протягом 80-х рр. ХІХ ст. Із цього погляду, може, найхарактерніші його праці – “Як виникають народні пісні?” (1887) і “Тополя” Т. Шевченка» (1890). Для мислителя з такими зацікавленнями й певним власним набутком чужі міркування про “естопсихологію” не могли, очевидно, видатися принциповою новизною. Але необхідність чітко окреслити позицію в питанні, що таке “метод літературної критики” (стаття “Слово про критику”, власне, виконувала функцію редакційної програми), спонукала Франка до оперування поняттями, які були вже звичними в науковому обігові. Одним із таких понять, які фіксували певну закономірність розвитку естетичної свідомості, було збірне поняття публіки (слухачів, читачів, критиків) як необхідного полюса в діалозі митців із середовищем. Це з лекції Е. Шмідта, яку той 1871 р. прочитав у Віденському університеті, а надрукував 1886 р. в Берліні,

І. Франко виписав слова як дуже важливі для орієнтацій літературознавця – “про публіку писателя” [4, 12].

У 1896 році, маніфестуючи виняткову роль індивідуальності митця та історичну мінливість естетичних критеріїв, Франко будував свої узагальнення на взаєминах творця з публікою (“Гомер зробився... незрівняним поетом у часі, коли не було ніяких критиків, окрім тої публіки, котрій він співав і рецитував свої епопеї”) [4, 214]. Критик, на думку Франка, – “один з публіки”, але, на відміну від звичайних читачів, він повинен свої читацькі враження й оцінки “висказати словами, обставити аргументами, підвести під якісь вищі принципи” [4, 215]. Торкаючись особливостей літературної критики, визнаючи в ній наявність суб’єктивних моментів, Франко мимохіть зауважив, що літературний критик “не обов’язаний до такої об’єктивності, як критик науковий” [4, 216].

Таким чином, у Франка протягом двадцяти років (1876–1896) склалася власна понятійно-термінологічна система в розумінні аналітико-оцінних операцій, пов’язаних із пізнанням й оцінкою різних суспільних явищ. Він диференційовано вживав такі термінологічні сполуки: “соціальна критика” (“Літературні письма”), “літературна критика” (“Слово про критику”), “наукова критика” (“Із секретів поетичної творчості”). Тому пов’язувати його роздуми про специфіку критики із “Науковою критикою” Е. Еннекена було б безпідставно, але відзначити точки дотику між ними, типологічні сходження необхідно. З цією метою варто скористатися працею Едварда Пшевуського (Przewjowski) “Літературна критика у Франції”, яка з’явилася у Львові 1899 р. майже одночасно із трактатом І. Франка “Із секретів поетичної творчості”. Отже, автори проживали в одному місті, паралельно працювали над деякими проблемами (зокрема над критичною спадщиною Ж. Леметра).

Е. Пшевуський, докладно переповідаючи працю Е. Еннекена, який начебто продовжував справу О. Сент-Бева й І. Тена, наголошує відразу на інших вихідних засадах і структурних акцентах концепції молодого теоретика. Якщо І. Тен підходив до твору “здалека” через середовище, расу, спадковість, суспільність, то Еннекен починає від твору, який для нього є головним вихідним пунктом розуміння середовища. Естетичний аналіз у нього не зводиться тільки до відтворення вражень, як у Леметра. “Другий аспект естетичного аналізу, – коментує дослідник Еннекена, – то “розбір засобів, якими твір мистецтва впливає на

читачів” [8, 16]. Називаючи відомі елементи змісту й форми твору, автор нагадує, що “все це вимагає докладного розбору” [8, 16]. Він виходить із того, що саме “твір є знаком його творця”, але, окрім цього, і “менш чи більш влучним образом тих, котрі його охоче читають і щиро ним захоплюються” [8, 17].

Урахування стосунків “автора з його читачами” веде дослідника від загальників на реальний ґрунт, бо про суспільний характер творчості автора можна твердити тільки тоді, коли він має читачів [8, 27]. При цьому не йдеться про те, щоб автор був “невільником читацького загалу”, він має “потужно впливати на середовище”, диригувати взаєминами з читачами, які потребують творця. Розглядаючи художній твір як середохрестя діалогу автора й читачів, який укрупнює характер суспільства, Еннекен дає таке визначення: “Твір мистецтва – це завершена цілісність засобів і естетичних наслідків, розрахована на збудження вражень, спеціальною і характерною прикметою яких є те, що вони не спонукають безпосередньо до дії, даючи при тім найбільше подразнень при найменшій дозі незадоволення чи втіхи; твір мистецтва є сукупністю знаків, які свідчать про духовний світ автора та його прихильників” [8, 43]. Дешифруючи ці знаки, інтерпретуючи твір, естопсихологія переходить від аналізу до синтезу, поєднує естетичний, психологічний і соціологічний розбори твору, стаючи таким способом науковою критикою, яка може посісти поважне місце в науках про життя людини.

І. Франко у праці “Із секретів поетичної творчості”, розмірковуючи про науковий метод літературної критики, слова “наукова критика” брав не з контексту Е. Еннекена, а з контексту праць Ж. Леметра, який, на його думку, забув, що “задача історика літератури зовсім інша, ніж задача критика біжучої літературної продукції” [4, 50].

Визначивши однобічність російської реальної критики на прикладі творів М. Добролюбова, І. Франко окреслив головне завдання літературної критики, яка претендує на науковість, таким способом: критику мають переймати “питання про відносини штуки до дійсності, про причини естетичного вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення в душі читачів або слухачів, про те, чи у автора є талант, чи нема, про якість і силу того таланту” [4, 53].

Легко зауважити в цій фразі системність Франкового мислення: загальноестетична проблема (“відносини штуки до дійсності”) тут

конкретизується через пошуки причин естетичного вдоволення взагалі (“в душі людській”) і переводиться в літературознавчу, зокрема літературно-критичну площину (увага переключається на способи викликання цього естетичного феномену в душі саме читача або слухача). Важливим завданням критика, який, на відміну від історика літератури, “мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснити прикмети даного автора” [4, 50], є на підставі аналізу твору дати відповідь на запитання, чи є в автора талант, яка “якість і сила того таланту”. Разом із тим, тут очевидний перегук концепції Франка з “естопсихологічною” доктриною Еннекена. Франко – теоретик і практичний критик, адресуючися до молодих критиків задля з’ясування мети, завдань і особливостей сутестії літературної критики, значно конкретніший від французького колеги. Він послідовно протягом усього трактату з різних боків повертається до засадничої ідеї про конструктивну роль взаємин автора й читача у структурванні твору в усіх його вимірах: від сенсорно-чуттєвої пластики через діалектику підсвідомого й свідомого в поетичній уяві до “обдуманих, розважених і розмірених” змісту та композиції, із ритміко-метричною організацією включно. Націленість структури твору на читача Франко підкреслює навіть принагідно – там, де уточнює Леметрову оцінку натуралізму Золя. Останній, на думку І. Франка, “виповнюючи свій план, творить так, що його твір набирає життя і пластики, пориває і зв’язує душу читачеву, опановує її подібно до сонної змори, кошмару” [4, 71]. Цієї проблеми він торкається, порівнюючи поезію з малярством і музикою, полемізуючи з І. Кантом щодо розуміння “поетичної краси”. На противагу філософсько-спекулятивному розумуванню Канта, імпресіоністичному суб’єктивізму Леметра, І. Франко підсумував власні роздуми в трактаті аж надто категорично: “...в артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що служить їй основою, не в моделях, а в тім, яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів досягнути те враження” [4, 118].

Ми вже показували вище, як І. Франко переорієнтовував загально-естетичні дослідження в руслі поетики, а нормативну поетику доповнював естетичними горизонтами, тепер же слід наголосити, як він застерігав літературну молодь від захоплення “естетичною метафізикою”. Проголосивши на початку трактату тезу, що літературна критика мусить бути, на його думку, “поперед усього естетичною” і

“входити в обсяг психології” (зовнішня подібність до естопсихології Е. Еннекена), Франко закінчив працю промовистою порадою: “Може, ся невеличка екскурсія на поле естетичної метафізики не буде без пожитку і для нашої громади, котра іноді буває також не в пору і не до ладу «естетичною»” [4, 119].

Така постановка питання об’єктивно сприймається як противага розширеному (як в Еннекена) трактуванню ролі “наукової критики як естопсихології”. Проте Франко, як і Еннекен, відповідно до однотипного розуміння взаємин генія і народу (автора й адресата), відстоював суспільне значення щирих, оригінальних творів і націєвірну роль “архетворів”. У промові “На роковини Т. Шевченка” 1903 р. з цього приводу казав: “Коли правда те, що народ видає таких поетів, яким є сам у найліпших хвилях свого життя, то, навпаки, поети силою свого слова, своєї пісні роблять народ таким, як вони його розуміють та бажають бачити” [3, 444].

Висновки. Рецептивно-комунікативні аспекти літературного життя, історико-літературного процесу, структури літературно-художнього твору привертала увагу мислителів різних країн у міру розвитку художньої творчості, естетики і психології як наук у зв’язку з активізацією літературної критики. Саме ці аспекти виявляться перспективними в ХХ ст. Їх розробка збагатила літературознавчу методологію, зміцнила престиж літературної критики як важливого роду соціально-естетичної діяльності. Участь І. Франка в їх розпрацюванні свідчить і про його далекоглядність, і про сумірність формування національної естетично-літературознавчої думки з європейським контекстом.

Література

1. Дорошенко І. Іван Франко – літературний критик / І. Дорошенко. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 210 с.
2. Дорошенко І. Франко-критик і естопсихологія / І. Дорошенко // Укр. літературознавство. – 1966. – Вип. 1. – С. 26–38.
3. Франко І. Я. Краса і секрети творчості : Статті, дослідження, листи / І. Я. Франко / упоряд., прим. й імен. покаж. Ф. Д. Пустової. – К. : Мистецтво, 1980. – 500 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т / І. Я. Франко. – К. : [б. в.], 1976–1986.
5. Markiewicz H. Główne problemy wiedzy o literaturze. Wydanie piante / H. Markiewicz. – Kraków : Wyd-wo literackie, 1980. – 406 s.
6. Markiewicz H. Odbior i odbiorca w bodaniach literackich // Markeiewicz H. Wymiary dzieła literackiego. – Kraków, 1984. – S. 215–233.

7. Problemy metodologiczne wspolczesnego literaturoznawstwa. – Kraków : Wyd-wo literackie, 1976. – 541 s.
8. Przewoski E. Krytyka literacka w Francji / E. Przewoski. – Lwów, 1899. – Т. 2. – 214 s.
9. Skwarczyńska S. Kierunki w badaniach literackich / S. Skwarczyńska. – Warszawa : Państwowe wyd-wo naukowe, 1984. – S. 390.
10. Teoria form narracyjnych w niemieckim kregu jezykowym : Antologia. Wybor tekstów R. Handke. – Kraków, 1980. – 371 s.

УДК 82.091 (821.111)

Олег Боднар

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ РОМАНУ ДЖ. ОРУЕЛЛА “1984”

У статті висвітлено художню своєрідність роману Дж. Оруелла “1984” через діалогічне, співвідношення та взаємодію з художніми компонентами антиутопії Є. Зам’ятіна “Ми”.

Ключові слова: тоталітарна система, інтертекстуальність, алюзія, ремінісценція, текстуальна взаємодія.

Боднар Олег. Интертекстуальность романа Дж. Оруэлла “1984”. В статье исследуется художественное своеобразие романа Дж. Оруэлла “1984” с помощью диалогического соотношения и взаимодействия с художественными компонентами антиутопии Е. Замятина “Мы”.

Ключевые слова: тоталитарная система, интертекстуальность, аллюзия, реминисценция, текстуальное взаимодействие.

Bodnar Oleg. The Intertextuality of Novel “1984” written by G. Orwell. The article reveals the artistic peculiarities of novel “1984” written by G. Orwell through dialogic correlation and interaction with artistic components of Ye. Zamyatin’s “We”.

Key words: totalitarian system, intertextuality, allusion, reminiscence, textual interaction.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. На сучасному етапі розвитку літературознавства проблеми міжтекстової взаємодії “чужого слова” й свого за останні десятиліття набули особливого значення. Теорія інтертекстуальності, що остаточно оформилася в шістдесятих роках ХХ ст. і на фоні вчень М. Бахтіна про діалог як універсальну за-